

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

10

*Rimantas Miknys
Lietuvos demokratų partija
1902-1915 metais*

1995

**LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJS
STUDIJS**

*Skiriu Motinai ir
šviesiam Tėvo atminimui*

ISSN 1392-0391

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

10

Rimantas Miknys

Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais

VILNIUS

A. Varno personalinė įmonė

1995

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Knyga išleista su finansine

ATVIROS LIETUVOS FONDO parama

ISBN 9986-491-22-3

© Rimantas Miknys, Lietuvos istorijos institutas

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
1. LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS KŪRIMASIS IR 1902 - 1904 METŲ POLITINĖ-SOCIALINĖ PROGRAMA	16
1.1. LDP ištakos ir prielaidos	16
1.2. LDP steigimas	27
1.3. LDP pagrindinės programinės nuostatos ir jų įtaka partijos organizavimui	32
2. LIETUVIŲ (LIETUVOS) DEMOKRATŲ PARTIJOS ORGANIZACINIS IR VISUOMENINIS-POLITINIS VEIKIMAS 1905 METAIS	44
2.1. LDP organizacinės problemos, jų sprendimas ir rezultatai	45
2.2. LDP visuomeninė-politinė veikla ir partijos naujų programinių nuostatų formavimas	61
3. LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJA 1906 - 1915 METAIS	94
3.1. LDP organizacinės evoliucijos ir veiklos ypatumai	96
3.2. LDP politinės-socialinės programos bruožai	128
3.3. Tautiniai-politiniai LDP veiklos aspektai	142

IŠVADOS	168
PRIEDAI	173
LENTELĖS.....	174
LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJOS PAGRINDINIAI DOKUMENTAI	184
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	218
STRESZCZENIE	226
RÉSUMÉ.....	238
TRUMPINIAI	249
ASMENŲ RODYKLĖ.....	250

mas, D. Malinauskis, Augustinas Paškevičius, P. Vileišis, G. Sapkauskaitė, t.y. priešingos "stovyklos" atstovai¹⁷⁷.

"Rūtos" choras ir vaidintojų būrelis važinėjo po Vilniaus kraštą, nuo 1911 m. draugija leido "Teatro" žurnalą, padėjo kurti Vilniaus lietuvių artistų sąjungą. "Rūta" buvo ir visos Lietuvos kultūrinis centras¹⁷⁸.

Taigi LDP atstovai aktyviai dalyvavo organizuojant ir vystant visos tautos kultūrinių institucijų veiklą.

3.2. LDP POLITINĖS-SOCIALINĖS PROGRAMOS BRUOŽAI

LDP požiūrį politiniais-socialiniais klausimais pilniausiai, tiksliausiai rodo programiniai dokumentai, partijos narių straipsniai spaudoje. 1906-1914 m. buvo svarstytos ir priimtos dvi partijos programos. Pirmoji buvo aptarta šeštajame LDP suvažiavime 1906 m. sausio 14-15 (27-28) d.¹⁷⁹ Išlikęs programos rankraštis su autografais rodo, jog pagrindinis jos autorius buvo K. Grinius, o taisė, redagavo J. Vileišis¹⁸⁰. Su programos projektu buvo susipažinęs ir spėjo savo pastabas pareikšti P. Višinskis. Tad pagrįstai jiems ir priskiriama programos autorystė¹⁸¹. Spausdinti parengtas rankraštis buvo datuotas 1906 m. kovo 4-ąja (17), o atskira brošiūrėle programa buvo išleista tais pačiais metais Tilžėje¹⁸². Tai buvo pirmoji oficialiai patvirtinta LDP programa, nes rengtoji 1902 m. taip ir liko projektu. Kaip minėjome, joje atsispindėjo naujos 1905 m. įvykių sąlygotos demokratų idėjinės nuostatos.

1906-1908 m. pokyčiai LDP organizacinėje struktūroje, susiję su LVS susijungimu, lėmė dar didesnę demokratų idėjinį radikalėjimą, nes LVS aplinkoje kilusios idėjos jų buvo plėtojamos. Todėl nuo LDP tryliktojo suvažiavimo susirūpinta programą atnaujinti, o jos diskutuotiems klausimams svarstyti buvo ketinta "Varpo" leidimą atnaujinti užsienyje¹⁸³. 1912 m. birželio mėn. LDP konferencija 1906 m. programą pripažino kaip programą minimum, kurią reikėjo peržiūrėti ir papildyti. Tam reikalui bei programos maksimum projektui parengti buvo sudaryta speciali komisija¹⁸⁴. Matyt, jai vadovavo A. Rimka, nes jis buvo pasirašęs 1914 m. balandžio mėn. "Varpo" 3 Nr. paskelbtą LDP programos projektą¹⁸⁵. Pristatant projektą, buvo pažymėta, jog jis parengtas remiantis 1906 m. programa. Šis projektas buvo nuodugnai svarstytas, net keturias dienas (1914 m. birželio 11-14 d.) vykusiame specialiai tam sušauktame LDP suvažiavime. Kiek žinome, jame dalyvavo tik 9 partijos nariai ir 8 svečiai. Įrašius pastabas ir papildymus, projektas buvo patvirtintas kaip partijos

programa. Pažymėtina, jog kaip tik šiame suvažiavime buvo iškeltas partijos pavadinimo keitimo klausimas. Siūlyta į pavadinimą įtraukti socializmo vardą. Tačiau, apsvarsčius pasiūlymą, pasilikta prie demokratų partijos vardo¹⁸⁶.

Taigi šios dvi LDP programos akivaizdžiai rodo demokratų idėjinę evoliuciją, pirmiausia susijusią su minėtais pokyčiais partijos organizavime. Antra vertus, ir pasikeitusi politinė padėtis lėmė skirtingus programų akcentus. 1906 m. programoje didžiausias dėmesys buvo skirtas Lietuvos politinės autonomijos, politinio Lietuvos sutvarkymo klausimams, kurie buvo labai aktualūs, nes, visiškai nenuslopinus revoliucijos, dar buvo tikimasi staigių esminių pokyčių Rusijoje. 1910-1914 m. ryškėjant galimybėms tokius pasikeitimus pasiekti evoliucijos, t.y. reformų būdu, daugiau pradėta domėtis visuomenės sutvarkymo problemomis, todėl 1914 m. programa parengta pirmiausia atsižvelgus į būsimos Lietuvos socialinės santvarkos modelį. Bet atotrūkių tarp programų nėra. Akivaizdžios pagrindinių 1914 m. programos teiginių ištakos yra 1906 m. programoje. Ir šiose programose, ir spaudoje, ypač 1913 m. atnaujinto "Varpo" straipsniuose, daugiausia apsisotą ties Lietuvos politinės autonomijos ir savarankiškos valstybės, žemės, tautinių mažumų ir pagaliau visuomenės socialinės santvarkos klausimais. 1906-1915 m. jie sudarė LDP politinės-socialinės programos šerdį. Todėl trumpai apžvelgsime LDP požiūrį į kiekvieną iš jų atskirai.

Visuomenė ir socialinė santvarka. Pradedame aptarinėti nuo šio LDP požiūrio, kadangi jis susijęs su partijos atstovaujamų sluoksnių klausimu, juo remiantis buvo formuluoti kiti programiniai teiginiai. Jau minėjome,

¹⁷⁷ V. Maknys, *op. cit.*, p. 121-123.

¹⁷⁸ *Ibid.*, p. 122.

¹⁷⁹ F. Bortkevičienės laiškas M. Zauniūtei (1906 01 02 (15)), VUB, f. 1-F474, 18 laiškas.

¹⁸⁰ Lietuvos demokratų partijos programa [projektas], VUB, f. 1-F614, l. 33-42.

¹⁸¹ K. Grinius, "Truputis atsiminimų apie Povilą Višinskį", *Varpas*, 1931, nr. 2, p. 154. J. Audėnas programos autorystę klaidingai priskiria vienam P. Višinskiui (*Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, p. 44.)

¹⁸² *Lietuvos demokratų partijos programa*, Tilžė, 1906, 16 lapų.

¹⁸³ Tryliktojo LDP suvažiavimo protokolas (1908 10 05 (18)), VUB, f. 1-F614, l. 232.

¹⁸⁴ "Iš Lietuvos partijų gyvenimo", p. 16.

¹⁸⁵ R-lis [A. Rimka], "Prie Lietuvos demokratų partijos programos taisymo, Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas] [toliau - Lietuvos demokratų partijos programa [projektas], *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 106-113.

¹⁸⁶ 1914 06 11-14 vykusio LDP suvažiavimo protokolų, aprašymo fragmentai, MAB, f. 199-1, l. 10, 12, 15-18, 19, 21, 24.

jog pagrindiniai 1906-1914 m. LDP ideologai domėjosi, studijavo narodnikų idėjas, kurias XX a. pradžios poreikiams bandė pritaikyti pastarųjų pasekėjai eserai ir enesai. K. Grinius, E. Galvanauskas, P. Ruseckas kūrybiškai jomis naudojosi rengdami LVS programas bei siūlydami sprendimą žemės klausimui 1906-1907 m., 1908 m. LVS susijungus su LDP, ieškota jų pritaikymo LDP programoje. Apskritai norint giliau analizuoti, kurie narodnikystės ideologai, kokios narodnikų idėjos ir kaip veikė Lietuvos politinę mintį, būtina atlikti specialius tyrinėjimus. Mes apsiribosime tik bendrais samprotavimais, tiesiogiai liečiančiais LDP programines nuostatas.

Akivaizdu, jog minėtiems LDP ideologams pirmiausia įtaką turėjo enesų partijos ideologo ir organizatoriaus A. Pešechonovo idėjos, skelbtos žurnale "Русское братство"¹⁸⁷. Jis, kaip ir V. Miakotin bei kiti jo šalininkai, savo teorijoje gynė žinomą sociologinę schemą žmogus-visuomenė, pagal kurią buvo teigiama, kad įvairių socialinių jėgų priešpriešos visuomenėje neturi būti, o visi santykiai tarp žmonių buvo apibūdinami jų interesais, grindžiami grupiniu solidarumu. Todėl enesų partija, pasak A. Pešechonovo, turėjo remtis tomis socialinėmis grupėmis, kurių interesai labiausiai atitiko asmenybės interesus. Tokios, jo nuomone, buvo engiamų, nuskriaustų žmonių grupės¹⁸⁸. Bendradarbiavimo, tarpusavio pagalbos idėjas laikydamas svarbiausiu socialinės pažangos veiksmu, A. Pešechonov tvirtino, jog ateis laikas, kai visa žmonija susitelks į vieną neperskiriamą visumą ir sudarys vieną visuomenę, kurią išreikš "liaudinio socializmo" tvarka. Svarbiausias vienijimo elementas turėjo būti sąmonė (savimonė)¹⁸⁹.

LDP ideologams, siekiantiems, jog partija atstovautų visos Lietuvos interesams, ši teorija tapo atramos tašku, formuluojant naujus programinius teiginius. 1913 m. A. Rimka pažymėjo, jog, "tvarkant visuomenės ar valstybės gyvenimą, leidžiant naujus įstatymus ir t.t., mes turime statyti pirmą vieton ne atskiro žmogaus, ne kokio vieno žmonių būrio, ar luomo reikalus, bet visuomenės, t.y. visų žmonių, plačiųjų minių ir to krašto, kame tos minios gyvena"¹⁹⁰. Toms "plačiosioms minioms", A. Rimkos, K. Griniaus ir kitų nuomone, atstovavo liaudis - "darbo žmonės", kapitalistinio ūkio sąlygomis išnaudojami nedidelės visuomenės grupės¹⁹¹. K. Grinius, demokratijos sampratą tapatindamas pirmiausia su tokia liaudimi, jos interesais, į 1906 m. LDP programą įvedė terminą "darbo žmonės": "Mūsų partija pasiliks ir toliau grynai demokratiška; rūpės jai visos etnografiškos Lietuvos reikalai; remsis ji ir toliau ant plačiųjų darbo žmonių minių [išskirta R.M.]"¹⁹². Ką reiškė "darbo žmogaus" sąvoka, išsamiau paaiškino A. Rimka 1913¹⁹³ -1914 m.¹⁹⁴

Ji apėmė ne tik grynai iš savo darbo pragyvenančius samdomus darbininkus, smulkiuosius amatininkus, pramonininkus, mažąžemius, bet ir vidutinius ūkininkus, pirklius bei valstybės, visuomenės, privačių įstaigų tarnautojus, darbo inteligentus, nes jie *"ne lengviau ir ne mažiau dirba, kaip paprasti samdininkai [...] tuo tarpu pelno kartais dar mažiau, ne kitas vrastas darbininkas"*¹⁹⁵. Taigi buvo krypta į atstovavimą vidurinio - vidutinio - Lietuvos visuomenės sluoksnio interesams. Ateities Lietuvos visuomenė įsivaizduota kaip vidutinių sluoksnių visuomenė. Buvo manyta, jog jis, būdamas jau tuomet gausiausias, ateityje dar labiau plėsis, visų pirma gausėjant vidutinių valstiečių (ūkininkų). A. Rimka nesutiko su socialdemokratų (ypač bolševikinės pakraipos) požiūriu į smulkiuosius (mažąžemius) ir vidutinius valstiečius bei apskritai ir į vidutinius visuomenės sluoksnius (amatininkus, prekybininkus ir kt.) kaip pereinamąją klasę, t.y. jų vartimą iš smulkiųjų buržuja proletariatu. Jis, remdamasis statistika apie Vokietijos žemės ūkio raidą 1882-1907 m. bei Kauno gubernijos 1897-1900 m. duomenimis apie žemės ūkių dydį, įrodinėjo smulkiojo ir vidutinio (5-20 ha) ūkių gajumą, našumą, matė pastarojo, o ne stambiojo ūkio perspektyvą Lietuvoje ir kartu tikėjosi vidutinių valstiečių - ūkininkų skaičiaus didėjimo¹⁹⁶.

Tai buvo pažymėta ir 1913 m. LDP programos projekte bei 1914 m. priimtoje programoje¹⁹⁷. Kaip žinoma, valstiečiai (ūkininkai) sudarė didžiąją daugumą Lietuvos visuomenės (73,3%), tarp jų vyravo lietuviai (77,1 %). Todėl demokratų jie buvo laikomi "darbo žmonių" branduoliu, dažnai jų vardu programų teiginiuose ir buvo stengiamasi kalbėti¹⁹⁸. Dar-

¹⁸⁷ E. Galvanausko laiškas P. Ruseckui [?] (1907 07 02(15)), VUB, f. 1-F614, laiškai.

¹⁸⁸ Г. Алексеева, *Народничество в России в XX в. Идеиная эволюция*. Москва, 1990, с. 146.

¹⁸⁹ Ibid., p. 144-145.

¹⁹⁰ A. R-ka [Rimka A.], "Vedamasis straipsnis", *Lietuvos ūkininkas*, 1913, nr. 5, p. 47.

¹⁹¹ [K. Grinius], "Po septynerių metų", *Varpas*, 1913, nr.1, p. 3-4; R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 108.

¹⁹² *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 6.

¹⁹³ Ramulis [A. Rimka], "Pirmiau ir dabar", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 6-7.

¹⁹⁴ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 108; 1914 06 11-14 vykusio LDP suvažiavimo protokolų, aprašymo fragmentai, MAB, f. 199-1, l. 21.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Ramulis [A. Rimka], "Pirmiau ir dabar", p. 7; idem, "Prie žemės klausimo", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 42-46; 1914, nr. 3, p. 93-94.

¹⁹⁷ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 108; Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 15-16.

¹⁹⁸ R. [A. Rimka], "Kiek gali sektis naujai "tautiškai politikai"?" *Lietuvos žinios*, 1912 12 06 (19), nr. 144; R. [A. Rimka], "Dabartiniai Lietuvos demokratijos uždaviniai", ibid., 1912 12 08 (21), nr. 145.

bininkų (proletariato) klausimas nebuvo išryškintas: "[...] *tuo pačiu jau pabrėžiame, kad smulkiųjų bei vidutiniųjų ūkininkų (ligi jie neišnaudoja samdomų darbininkų) reikalai mums rūpės, nežiūrint, kad tokie žmonės nėra proletarais*"¹⁹⁹. Anot demokratų, valstiečiai (ūkininkai) sudarė pagrindinę besiformuojančios "naujos" lietuvių tautos dalį, jos daugumą ir lėmė jos demokratiškumą²⁰⁰. Todėl, pagal juos, darbo žmonių bendriausi interesai išreiškė visos tautos, Lietuvos, kartu ir kiekvieno asmens svarbiausius interesus.

LDP teoretikai, pripažindami egzistuojančią "darbo žmonių" turtinę nelygybę, laikydami ją tam tikrose ribose neišvengiamu, net normaliu, reiškiniu²⁰¹, lygiai taip pat kaip ir valstiečių (ūkininkų) socialinės diferenciacijos procesą²⁰², manė, jog visus "darbo žmones" vienija ta pati išnaudojamųjų padėtis kapitalistinėje visuomenėje ir bendras visų jų siekis pakeisti jos santvarką teisingesne²⁰³. 1913-1914 m. esminė LDP nuostata buvo ta, jog kapitalizmas nesutaikomas su aukščiausioju gamtos įstatymu, asmenybės pašaukimu, nes užkirto kelią kiekvienam žmogui "*turėti ir vienodas teises bei vienodas pareigas*"²⁰⁴, ir todėl būtina jį reformuoti.

Demokratai manė, jog tai gali garantuoti tik "liaudinio socializmo" santvarka. Apie tokį visuomenės susitvarkymą pirmą kartą buvo prabilta dar 1906 m. programoje. "*Mūsų partija [...] rūpėsis [...] pasiekti tokį Lietuvos sutvarkymą, kur būtų plačių minių vyriausybė, lygybė ir liuosybė su teisingu turtu paskirstymu*" [išskirta R.M.]²⁰⁵. Kaip matome, apie socializmą atvirai čia dar nekalbėta. Tik, kaip minėjome, dėl jo buvo diskutuota 1907 m. rengiant LVS programą. 1912 m. birželio mėn. LDP konferencijos nutarime apie naujos partijos programos maksimum rengimą buvo pažymėta, jog ši programa "*turi remtis liaudies socializmo pamatais*"²⁰⁶. 1913 m. programos projekte, 1914 m. programoje buvo paaiškinta, jog socialistinis visuomenės sutvarkymas nereikia turtų perdalijimo į lygias dalis, o tik panaikinimą žmogaus išnaudojimo kito žmogaus, sukūrimą sąlygų, "*kur visi žmonės, turėdami lygias teises ir atlikdami vienodas pareigas, lygiai galėtų naudotis ir visais mokslo bei kultūros vaisiais*"²⁰⁷. Išnaudojimo panaikinimas buvo susietas su privačios pagrindinių gamybos priemonių (irankių) nuosavybės panaikinimu ir liaudies nuosavybės, faktiškai valstybinės nuosavybės, joms įvedimu²⁰⁸. Buvo manyta, jog toks socializmas garantuos demokratijos, t.y. liaudies (daugumos) valdžios įsigalėjimą Lietuvoje, kai valstybė, bažnyčia tarnaus gyventojams, o ne gyventojai joms, kiekvienas pilietis darys įtaką politiniam ir ekonominiam-visuomeniniam gyvenimui, kur geriausiai galės pritaikyti ir visuomenės gerovei panaudoti savo gabumus ir jėgas²⁰⁹. Be to, bus įgyvendintas liberalistinis principas, "*kad kiekvienas žmogus yra sau tikslas, kad kiekvieno asmens žmogiškoji vertė yra vienoda*"²¹⁰.

Ši liberalistinių minčių "prošvaistė" liudija, kad naujoje LDP idėjinių-politinių nuostatų sistemoje buvo bandyta vystyti "Varpo" liberalizmo tradiciją. Tačiau čia, dar labiau nei "Varpo" liberalizme, kaip išeities taškas buvo nurodytas Šviečiamosios epochos ideologų Jan Jacque Rousseau (Žano Žako Ruso), net liberalizmo pagrindus dėjusių fiziokratų teiginys apie "natūralias Žmogaus teises" bei "natūralias pareigas". O tai, kaip žinoma, liberalinės minties teoretikų (visų pirma Jeremy Benthamo (Džeremy Bentamo), Benjamino Constanto (Konstanto)) buvo kritikuojama, pripažįstama fikcija, nesuderinama su bendromis individualizmo, utilitarizmo nuostatomis, išreiškusiomis klasikinio liberalizmo premisos esmę. Pati mintis, jog pagrindinis liberalistinis principas bus pasiektas remiantis LDP apibrėžto "liaudinio socializmo" tvarka, prieštaravo liberalizmo teoretikų (J. Benthamo, D. A. Smitho) tvirtinimui apie "minimalizuotą" valdžios institucijų poveikį individų tarpusavio santykiams. Politinė sistema visada jų buvo traktuojama kaip kažkoks vidinis reiškinys visuomeninės-ūkinės sistemos atžvilgiu, laikant, jog valdžios santykį su šia sistema sieja individuali psichologija²¹¹. Matome, kad priešingai manė LDP ideologai, suteikdami pirmumą ne individualiai, o kolektyvinei psichologijai: valdžios ir valdymo institucijas buvo numatyta pajungti ne individo, o visuomenės interesams, lygiai taip pat visuomenės gerovei turėjo būti naudojami individo "gabumai ir jėgos".

¹⁹⁹ Ramulis [A. Rimka], "Pirmiau ir dabar", p. 7.

²⁰⁰ T.B. [P. Leonas], "Dėlei atstovų rinkimo į Valstybės Dūmą", *Lietuvos ūkininkas*, 1912, nr. 36, p. 357.

²⁰¹ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas] p. 109; 1914 06 11-14 vykusio LDP suvažiavimo aprašymo, protokolų fragmentai, MAB, f. 199-1, l. 12.

²⁰² M. Römer, "Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės", *Lietuvos žinios*, 1910 04 17(30), nr. 31; Ramulis [A. Rimka], "Pirmiau ir dabar", p. 5-6.

²⁰³ [K. Grinius], "Po septynerių metų", p. 3-4; "Pirmoji Lietuvos demokratų konferencija vasarą 1912 m.", *ibid.*, p. 15-16.

²⁰⁴ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 107.

²⁰⁵ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 8.

²⁰⁶ "Pirmoji Lietuvos demokratų partijos konferencija vasarą 1912 m.", p. 16.

²⁰⁷ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 109; Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 17.

²⁰⁸ *Ibid.*, p. 107 ir l. 15; "Pirmoji Lietuvos demokratų partijos konferencija vasarą 1912 m.", p. 15.

²⁰⁹ [K. Grinius], "Po septynerių metų", p. 5.

²¹⁰ Moksleivis [P. Grigaitis], "Besimokančios jaunuomenės reikalai", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 37-38.

²¹¹ J. Szacki, *op. cit.*, s. 161-162.

Vieną pagrindinių veiksnių, siekiant aptartos visuomenės tvarkos, LDP teoretikai, kaip ir A. Peščonov, pirmiausia laikė švietimo plėtimą. Jis turėjo pakelti žmonių savimonės lygį, nes, anot jų, *"tik apsišvietę žmonės gali savo ir visuomenės reikalus suprasti, tik tada jie gali esamosios tvarkos netikumą pažinti, tik tuomet jie gali įsitaisyti tokią tvarką ir tokią visuomenės surėdymą, kuris jiems patiems ir visai žmonijai būtų naudingas"*¹². Tokio socializmo apraiškas K. Grinius, A. Rimka matė jau egzistuojančioje - kapitalistinėje - tvarkoje. Tarp institucijų, kurios jau šioje santvarkoje telkia žmones į bendrą viso pasaulio visuomenę ir tarnauja arba potencialiai gali ateityje tarnauti pažangai, viso pasaulio žmonėms, jie minėjo pašta, telegrafą, tarptautines sutartis dėl geležinkelių, Raudonąjį Kryžių, tarptautines mokslo ir kitas draugijas, susivienijimus; ekonomikoje - valstybės monopolij, trestus, kartelius...¹³ Buvo iškeltas lemiamas internacionalizmo, visuomenėjimo ir specializacijos vaidmuo, siekiant harmoningo asmens vystymosi, žmonijos pažangos bei su ja tapatinatos **realaus "liaudinio socializmo" tvarkos** įvedimo.

Taigi LDP teoretikų istorinė-sociologinė koncepcija, jeigu ją jau galima taip vadinti, nors ir konstruota pagal rusų enesų teoriją, buvo artima ir europietiška, kitaip dar vadinamai smulkiaburžuazinio socializmo, tradicijai. Koncepcijoje aiškiai matyti daugiausia europietiškomis socializmo teorijoms būdingi bruožai: viena, tradicinio racionalizmo, scientizmo, pozityvizmo apraiškos, antra, - akivaizdus sąlytis su liberalizmo ir "buržuazinio" radikalizmo idėjomis. Beje, tai patvirtina ir tas faktas, jog, ginant minėtus teiginius, pažiūras buvo propaguoti ir bandyta remtis Otto Brauno, Wilhelmo (V.) Grumacho, Kasparo Schmidto (K. Šmito), Arthuro Schultzo (A. Šulco), Gustavo F. Steffeno (G. Stefeno), Davido Koigeno (D. Kojgeno), Karlo Kautskio ir kitų darbais¹⁴. Pažymėtina, jog Rusijos bolševikų ir Lietuvos kairiųjų socialdemokratų (V. Mickevičiaus-Kapsuko ir kitų) socializmo teorijose išvardytų bruožų kaip tik ir trūksta.

Ši koncepcija, kritikavusi kapitalizmo blogybes, iš esmės pripažino santvarkos sužmoginimo ir jos evoliucijos link - "liaudinio socializmo" tvarkos galimybę. Buvo smerkiama privati stambioji pramonė bei prekyba, bet, "darbo žmonės" buvo skatinami vystyti pramonę, prekybą bei žemės ūkį per kooperatyvus¹⁵. Kooperacija, ypač žemės ūkyje, buvo tikimasi slopinti kapitalizmo blogybes, pasipriešinti "darbo žmonių" engimui. Lietuvos ekonomikos pagrindą, pagal LDP programinius teiginius, turėjo sudaryti smulkus ir vidutinis ūkis. Akivaizdžius valstiečių (ūkininkų) ir samdomų darbininkų tarpusavio prieštaravimus buvo siūloma spręsti švietimo būdu: kai abi pusės pasieks tam tikrą sąmonėjimo lygį, sugebės sudaryti teisingą sutartį ir jos sąmoningai laikysis, matydamos joje abipusę naudą¹⁶.

Stambieji žemvaldžiai, pirkliai, pramonininkai daugiausia buvo lenkai, žydai, vokiečiai, todėl koncepcija, gindama "darbo žmonių", faktiškai lietuvių tautos interesus, buvo nukreipta prieš juos, kurie buvo laikomi ne tik socialiniu, bet ir nacionaliniu "darbo žmonių" priešu. Taigi koncepcijoje aiškiai išreikšta ir tradicinio gynybinio nacionalizmo ideologija, kuri vyravo lietuvių tautiniame judėjime. Remiantis šia koncepcija, buvo siekiama išstumti iš ekonominio Lietuvos gyvenimo įsigalėjusius kitataučius verslininkus, žemvaldžius ir sudaryti palankias sąlygas visapusiškam lietuvių tautos vystymuisi. A. Rimka rašė tiesiai: "[...] *Bet teisybė ir tai, kad prie lietuvių kalbos kėlimo, lietuviškų mokyklų steigimo, muziejų taisymo, prie lietuviškos literatūros leidimo ir palaikymo, greičiau prisidės lietuvis vertelga, nekaip žydas, lenkas, latvis. Nes jiems pirmiausia rūpi savoji, nelietuviškoji kultūra, o lietuvis darbininkas geriausia gali tobulintis vėl tik savoje gimtoje kultūroje [...] - tai ir lietuviai darbininkai neturi priešintis "lietuviškajai pramonei", nesipriešindami saviesiems kultūros poreikiams. [...] Lietuvių demokratiškoji inteligentija turi rūpintis savosios pramonės bei prekybos kėlimu, ygiai kaip rūpinasi žemės ūkio kultūros kėlimu, ir tai remiamos ne tik visuomenės politikos ir ekonomijos, bet ir darbo žmonių reikalų gynimo žvilgsniu*"²¹⁷.

Tai akivaizdi tautinio kapitalizmo propaganda.

Tad 1906-1914 m. LDP istorinė-sociologinė koncepcija Lietuvos sąlygomis vertintina kaip originalus projektas, siekęs suderinti bei įgyvendinti tuo pačiu metu demokratinę, tautinę ir socialinio teisingumo idėjas.

Žemės klausimas. LDP ideologai, kalbėdami šiuo klausimu 1906-1914 m., griežtai skyrė jį į dvi dalis: žemės ūkio kultūros kėlimo ir žemės valdymo²¹⁸. Pirmuoju, kaip minėjome, neabejodami pasisakė už smulkaus

²¹² Lietuvos demokratų programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 16.

²¹³ [?] "Savais reikalais", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 34; R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 107-108.

²¹⁴ "Apžvalga", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 30-31; "Literatūroje", *Varpas*, 1913, nr. 2, p. 83; "Gyvenimo ir spaudos atgarsiai", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 117-121.

²¹⁵ M. Girinaitis [M. Sleževičius], "Sodžiaus kooperacijos", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 24, p. 270-272; Lietuvos ūkininko Redakcija [K. Grinius], "Iševystė ir pramonija-parodos", *ibid.*, 1910, nr. 18, p. 161-162; "Antroji Lietuvos demokratų partijos konferencija rudenį 1912 m.", *Varpas*, 1913, nr. 1, p. 16-17; Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", *ibid.*, nr. 2, p. 38-39; R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 113.

²¹⁶ [?] "Dar dėlei ūkininkų santykių su darbininkais", *Lietuvos ūkininkas*, 1910, nr. 33, p. 302-303; [?] "Ūkininkai ir samdininkai", *Lietuvos ūkininkas*, 1914, nr. 28, p. 265-267.

²¹⁷ R. [A. Rimka], "Pramonė, prekyba ir buržuazija", *Lietuvos žinios*, 1914 06 05(18), nr. 122.

²¹⁸ Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 94-95.

ir vidutinio žemės ūkio plėtojimą, kaip našiausią, produktyviausią ūkininkavimo formą, ir priešingai manė apie stambiają žemėvaldą. Todėl rėmė ir skatino Lietuvoje vykdyti P. Stolyfino skirstymo į vienkiemius reformą, įvairių ūkio draugijų, kooperatyvų kūrimąsi²¹⁹. Ši pozicija programose atskirai nebuvo užfiksuota, bet iš esmės ji darė įtaką LDP programų teiginiams apie žemės valdymą, suteikdama jiems realesnį, nuosaikesnį turinį.

Gana radikalios, proeseriškos nacionalizacijos, socializacijos bruožų turėjusios 1905 m. nuostatos į 1906 m. LDP programą nebuvo įrašytos, nors vienas iš pagrindinių jos autorių buvo tų nuostatų propaguotojas K. Grinius. Programoje pasitenkinta bendrais teiginiais. Buvo pažymėta, jog visa Lietuvos žemė priklauso autonomijai, o carinei valdžiai palikta teisė tik išsipirkti, Lietuvos seimui leidus, dalį tos žemės. Visą žemės valdymo tvarką turėjo nustatyti minėtasis seimas. Jis turėjo numatyti žemės valdymo maksimumą vienam gyventojui, sudaryti žemės fondą, paėmus be atlyginimo caro, jo šeimos, pareigūnų (majoratinių) dvarų valdas, bei iš viršijusios maksimumą žemės, išperkant ją valstybės lėšomis. Iš fondo žemės turėjo gauti bežemiai ir mažažemiai. Seimui, be to, buvo numatyta pavesti rūpintis žemės gerinimu, servitutų tvarkymu, valstiečių perkėlimu į vienkiemius, o minėtos autonominės kuopos, valsčiai, apskritys turėjo rūpintis tik bendra žemės valdymo priežiūra²²⁰.

Rengiant 1914 m. programą, A. Rimka kritikavo 1906 m. programą dėl jos abstraktumo, nekonkretumo²²¹. Jam užkliuvo ir K. Griniaus knygelėje "Teisingas žemės valdymas" iškelta žemės valdymo per autonomines kuopas idėja. Joje A. Rimka matė savivalės ir anarchijos apraiškas. O LVS rengtose programose bei minėtame leidinyje "Ko reikia valstiečiams" propaguotą principą "Žemę valdo tik tas, kuris ją dirba arba tas, kuris galės apdirbti tik savo jėgomis", socializacijos, nacionalizacijos reikalavimus atmetė kaip nenuoseklius, neatitinkančius poreikių ir realijų. Pagal A. Rimką, ir žmonių psichologija, ir ūkio ypatybės be jokių išlygų vertė pripažinti privatinę žemės nuosavybę. Pasiremdamas anksčiau minėtomis Vakarų Europoje paplitusiomis perspektyvaus valstiečių ūkio idėjomis tvirtino, kad žemės nuosavybė turėjo būti valstiečių ūkio pagrindas: "*be privatinės žemės nuosavybės mūsų ukis šiandien plėtotis negalėtų*"²²².

Svarstant naująją LDP programą 1914 m. birželio 11-14 d., su mažais pataisymais buvo priimtas A. Rimkos siūlytas žemės valdymo projektas, skirtas irgi Lietuvos autonomijai. Jo pagrindą sudarė 1906 m. programos teiginiai. Iš esmės visi jie buvo įtraukti į naująją programą, tik šiame variante sukonkretinti. Buvo nusakytos sąlygos, kuriomis bežemiams ir mažažemiams Lietuvos seimas turėjo suteikti žemę iš sudaryto žemės fondo: visiškai privačiai nuosavybei - už grynus pinigus, ilgalaikiai nuomai - su

teise įsigyti tą žemę nuosavybėn, ilgalaikei nuomai (25 m.) - su teise nuomą pratęsti. Atskiru paragrafu buvo pažymėta, jog žemė gali būti duodama, išnuomojama ir parduodama juridiniams bei privatiems asmenims neviršijant nustatyto maksimumo. Privatiems asmenims spekuliuoti žeme turėjo būti uždrausta arba žemės prekyba turėjo būti bent suvaržyta įstatymo. Buvo nurodyta, jog valstybė išdo lėšomis turėtų padėti ūkininkams persikelti į vienkiemius, suteikti jiems paskolas, pašalpas, remti švietimą. Vietinei savivaldai, autonominiams bendrovėms, valsčiams, apskritims numatyta pavesti seimo priimtų įstatymų bei potvarkių žemės valdymo klausimais įgyvendinimą ir jų vykdymo priežiūrą²²³.

Naujoji programa aiškiai rodė, jog LDP, siekdama būti veiksnia politinė organizacija, sugebėjo atsižvelgti į realias Lietuvos ekonominio gyvenimo reikmes ir gynė privatinės žemės nuosavybės teisę, kaip vidutinio valstiečių ūkio išgalėjimo Lietuvoje garantą. Be to, LDP, siūlydama šį žemės klausimo sprendimo projektą, dar kartą pabrėžė savo politinius reikalavimus ir norėjo užkirsti kelią rusifikavimo tikslais Lietuvoje vykdytai kolonizacijai. Iš esmės tai buvo programa minimum. Dėl idealų, susijusių su "liaudinio socializmo" perspektyva, žemės nacionalizacijos ar socializacijos idėjos iš principo nebuvo atmetos²²⁴.

Lietuvos politinė autonomija ir savarankiška valstybė. Autonomijos klausimas buvo kertinis abiejų LDP programų akmuo. Su juo buvo sieta politinių laisvių ir teisių garantija Lietuvos gyventojams, o kartu ir Lietuvos ateities perspektyva. Kaip minėjome, abi LDP programos minimum buvo skirtos Lietuvos autonominiam sutvarkymui. Artimiausias partijos tikslas buvo "*plati demokratiška etnografiškos Lietuvos autonomija su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotinu, slaptu, betarpiu, ir lygiu balsavimu be skirtumo lyties, tikėjimo, kilties ir tautos*"²²⁵. Autonomijos teritorija apytiksliai buvo brėžiama dar 1905 m. nustatytomis ribomis (Kauno gubernija; Vil-

²¹⁹ Ibid.; M. Rōmeris, "Valstiečių reikalai ir gyvenimo aplinkybės", *Lietuvos žinios*, 1910 04 17(30), nr. 31; Petras [P. Ruseckas], "Skirstymasis į viensėdžius", *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 20, p. 231. Skirstytis į vienkiemius jis agitavo ir tų pačių metų "Lietuvos ūkininko" 15, 16, 18 numeriuose.

²²⁰ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 12.

²²¹ Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", p. 95.

²²² Ibid., p. 96-97.

²²³ Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 18.

²²⁴ Ramulis [A. Rimka], "Prie žemės klausimo", p. 97.

²²⁵ *Lietuvos demokratų partijos programa* p. 7; Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 16.

niaus gubernija, išskyrus Vileikos apskritį, ir dalis Lydos, Dysnos ir Ašmenos apskričių; Suvalkų gubernija be Suvalkų ir Augustavo apskričių dalių; dalis Kuršo ir Gardino gubernijų), pažymint, jog prie etnografinės Lietuvos ploto priklauso ir į autonomijos ribas neįtraukta "Prūsų Lietuva".

Priešingai kai kuriems istoriografijos teiginiams²²⁶, reikia pažymėti, kad LDP, 1906-1915 m. kalbėdama apie Lietuvos autonomiją, visą laiką pasisakė už politinę, o ne už kultūrinę autonomiją. Pastarajai apibūdinti buvo vartojamas savivaldos terminas, apimantis ir zemstų įstaigas. 1914 m. programos projekte atskira pastaba buvo nurodyta: "*Neišgalint išsiskirti autonomijos, LDP stoja ir už savivaldą, kuri apimtų bent svarbesnius Lietuvos visuomenės kultūros reikalus ir remtų plačiais demokratizmo pagrindais*"²²⁷. Programose, pasisakymuose apie autonomiją, be administravimo ir savivaldos organų, buvo pabrėžiama įstatymų leidybos teisė, kuri yra būdinga tik politinei autonomijai.

Programose²²⁸ buvo aiškiai apibrėžtos autonominės savivaldos ir centrinės įstatymų leidžiamosios valdžios galios bei vykdomosios valdžios funkcijos. Centrinei valdžiai buvo numatyta rūpintis užsienio politikos reikalais, sienų apsauga, valstybės gynimu (Lietuvos gyventojai karinę tarnybą turėjo atlikti Lietuvoje). Pavyzdžiui, 1906 m. programoje pinigų leidimas, komunikacijų (pašto, telegrafo) tvarkymas irgi dar buvo priskirti centrinei valdžiai, tuo tarpu 1914 m. programoje tai jau buvo paminėta tarp autonomijos valdžios funkcijų. Visi kiti reikalai: vietinė savivalda (apskrities ir valsčiaus administracija, policija), teismai, civilinio ir kriminalinio Lietuvos kodekso rengimas, mokesčiai, švietimas, žemės tvarkymas ir t.t. turėjo priklausyti Lietuvos autonomijos seimo ir jam pavaldžių įstaigų žiniai.

Abiejose programose buvo numatytas demokratinis Lietuvos autonomijos valdymas. Ne tik Lietuvos seimas, bet ir vietinės savivaldos organai turėjo būti išrinkti visuotiniu slaptu balsavimu. 1914 m. programoje buvo numatyta referendumo teisė. Be to, pasisakyta už žmogaus ir piliečio teises: gyventojų lygybę įstatymui, teisinę asmens neliečiamybę, žodžio, spaudos, tikėjimo, susirinkimų, draugijų kūrimo laisvę, lygias vyrų ir moterų teises. Teismai turėjo būti visiems bendri, nemokami, nepriklausomi nuo administracijos ir Lietuvos seimo²²⁹.

Santykiams, ryšiams su Lietuva palaikyti centrinė valdžia turėjo skirti savo vietininką, o Lietuvos seimas - įgaliotinius savo interesams atstovauti centrinėse įstaigose²³⁰. Iš esmės LDP programoje projektuota Lietuvos autonomija buvo labai plati, įstatyminių galių požiūriu gana savarankiška ir artima federacijai ar net konfederacijai, turinčiai savarankiškus centrinės valdžios požiūriu organus, kaip JAV, Vokietija, Šveicarija. Tokią iš-

vadą daryti leidžia šie programų bruožai: 1. Abiejose programose buvo numatyta, jog visi centrinės valdžios įstatymai, liečiantys autonomijos valdžios žinioje esančias sritis, gali įsigalioji tik patvirtinus Lietuvos seimui. 1914 m. programoje, be to, buvo pažymėta, jog Lietuvos seimo priimti įstatymai, nepritarus centrinei valdžiai, įsigalioja iš karto antrą kartą juos patvirtinus naujai išrinktam Lietuvos seimui. 2. Sava teisinė sistema. Paskutinė teismo instancija buvo numatyta irgi Lietuvoje. 3. Visa Lietuvos žeme, miškais, gamtos turtais turėjo disponuoti Lietuvos seimas. 4. Tam pačiam seimui turėjo būti pavaldi policija (milicija), o Lietuvos gyventojai karo prievolę turėjo atlikti savo teritorijoje. 5. Tik Lietuvos seimui pritarus, buvo numatyta leisti skirti lėšas bendriems valstybės reikams. 6. Oficiali kalba Lietuvos valdžios įstaigose turėjo būti lietuvių²³¹.

Taigi LDP autonomijos Lietuvai projekcija akivaizdžiai buvo nukreipta į savarankiškos demokratinės valstybės perspektyvą. Apie tokią ir buvo kalbama aptariant tolesnius partijos siekius. "[...] *laisva niekam nepriklausanti demokratiška Lietuvos respublika su teisingu turtų paskirstymu, suvienyta su kaimyniškoms demokratiškoms valstijomis federacijos ryšiais*²³², - buvo pažymėta 1906 m. programoje. Apie tautų federaciją, į kurią lygiomis teisėmis ir pareigomis įeitų laisva demokratinė Lietuva, arba nepriklausomą Lietuvą pasaulio valstybių sąjungoje buvo rašoma 1914 m. programos projekte bei programoje²³³. Ką reiškia šiose formuluotėse federacinis principas? Turime nors trumpai paaiškinti, kad paneigtume panašias į M. Krupavičiaus laisvas interpretacijas. Jis teigia, jog, į savo programą įrašiusi federacijos principą, LDP "*tuos pačius visiškai išmetė iš savo programos nepriklausomybės idealą*"²³⁴. LDP teoretikai jau 1908 m.²³⁵ pažymėjo, jog federacinis principas, kaip įpareigojantis vienas kitoms visas federaciniais ryšiais susijusias valstybes, prieštarauja nepriklausomybės formulotei. Be to, buvo pažymėta, jog siaura federacija, t.y. federacija su artimiausiais kaimynais, gali būti nukreipta prieš kitas federacijas ir dėl to

²²⁶ A. Gaigalaitė, *op. cit.*, p. 30.

²²⁷ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 110.

²²⁸ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 8-9; Lietuvos demokratų partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 17.

²²⁹ *Ibid.*

²³⁰ *Ibid.*

²³¹ *Ibid.*

²³² *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 7.

²³³ R-lis [A. Rimka], "Lietuvos demokratų partijos programa" [projektas], p. 109; Lietuvos demokratų programa [1914], MAB, f. 199-1, l. 16.

²³⁴ M. Krupavičius, *Visuomeniniai klausimai*, p. 38.

²³⁵ 1908 10 05(18) LDP suvažiavimo protokolas, VUB, f. 1-F614, l. 231.

iškiltų karo pavojus, o kartu grėsmė valstybės laisvei²³⁶. Atsižvelgiant į tai, bei vadovaujantis minėta LDP istorine-sociologine koncepcija, 1913-1915 m. buvo numatyta, jog laisva demokratinė Lietuva gali egzistuoti tik viso pasaulio laisvų valstybių federacijoje, kurios parlamentas, teismas, konferencijos spręstų visus ginčytinus klausimus, padėtų išvengti karo, garantuotų mažų valstybių laisvę²³⁷. Galvoje, matyt, turėtas dabartinių Jungtinių Tautų prototipas.

Taigi LDP, į savo programą įrašiusi federacijos principą, Lietuvos nepriklausomybės ne atsisakė, o siekė juo garantuoti realų Lietuvos valstybingumą.

Siekiant Lietuvos nepriklausomybės, K. Grinius, A. Rimka, kiti LDP teoretikai svarbiausiu veiksmu laikė tautos ekonominę-kultūrinę brandą, kurios stygius jiems buvo dar akivaizdus²³⁸. Todėl manyta, jog savivalda, autonomija stiprioje valstybėje šį trūkumą padėtų pašalinti ir įgalintų tapti tauta, sugebančia valdytis savarankiškai²³⁹.

Aptariant konkrečius autonomijos įgijimo bei savarankiškos valstybės sukūrimo būdus, buvo minimi du pagrindiniai - parlamentinis ir Europos valstybių karinis konfliktas. Pirmasis buvo paminėtas 1906 m. programoje: nurodyta, jos demokratinės Lietuvos autonomiją planuojama įgyti per jau demokratinės Rusijos valstybės Steigiamąjį Seimą²⁴⁰. Jis nebuvo atmetas ir 1912-1914 m.²⁴¹, tačiau bręstantis karas Europoje realesnes perspektyvas žadėjo antrajam. K. Grinius²⁴², M. Sleževičius²⁴³ ir kiti²⁴⁴ manė, jog, karui tarp didžiųjų Europos valstybių pasibaigus, taikos konferencijoje galimi tokie sprendimai: 1. Kartu su nepriklausomybės Lenkijai suteikimu, dėl kurio neabejota, gali iškilti ir Lietuvos nepriklausomybės ar bent autonomijos klausimas Rusijos sudėtyje. 2. Baltijos jūros šalys, tarp jų ir Lietuva, karo metu užimtos Anglijos, gali būti paliktos jos protektorate su plačia autonomija. 3. Susilpnėjusios didžiosios valstybės tarp dviejų konfrontuojančių "galybių" (Vokietijos ir Rusijos) susitars įkurti buferinę valstybę ar valstybių sąjungą iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Ukrainos.

Tad LDP Lietuvos autonomija, nepriklausomybė buvo ne utopija ar nepasiekiamas programos idealas, bet aktualus jos tuometinės veiklos uždavinys, kurį spręsti jau buvo ruošiamasi.

Tautinės mažumos. Šis klausimas politinėje LDP programoje užėmė labai svarbią vietą. Aptariant veiksmus ir Lietuvos politinės autonomijos sąlygas nepriklausomybei gauti, buvo pažymėta, jog labai svarbu "*kitoms tautoms Lietuvoj tebesančioms pripažinimas ir užtikrinimas teisių, kad nebūtų joms reikalo lietuvių norams priešintis ir skirtis nuo jų [...]*"²⁴⁵. Kitų etninių tautų gyventojai vien numatytos etnografinės Lietuvos pagrindi-

nėje teritorijoje XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje sudarė nemažą skaičių. Leon Wasilewski (L. Vasilevskis), remdamasis E. Czyńskio (E. Čynskio) apdorotais 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo gana mechaniškai surinktais statistikos duomenimis, yra pateikęs tokius, daugiau sąlyginius, skaičius: Vilniaus gubernijoje kartu su Vileikos apskritimi baltarusiai sudarė 56,0, lenkai - 8,17, žydai - 12,7, rusai - 4,9, kitos tautybės (karaimai, totoriai, vokiečiai ir t.t.) - 0,4% visų gyventojų; Kauno gubernijoje: lenkai - 9,0, baltarusiai - 2,56, rusai - 4,7, žydai - 13,76, vokiečiai - 0,2 ir kiti - 0,7% visų gyventojų; Suvalkų gubernijoje kartu su Suvalkų ir Augustavo apskritimis baltarusiai - 0,4, lenkai - 22,9 (iš jų Suvalkų apskrityje - 66,8, Augustavo - 49,1), rusų - 4,2, žydų - 10,1, vokiečių - 5,2, kiti - 0,6% visų gyventojų²⁴⁶.

Todėl LDP, minėtais sumetimais bei būdama ištikima jos gintos demokratijos principams, savo programoje pasisakė už tautinių mažumų gyventojų lygias su lietuviais pilietines, kultūrines teises. Buvo kalbama, jog Lietuvos autonomijos valdžios įstaigose, mišrioje vietovėse šalia lietuvių kalbos vartotinos ir kitos vietinės kalbos (baltarusių, lenkų, žydų ir t.t.). Pradinėse mokyklose, o kiek galima ir toliau, buvo numatyta vaikus mokyti gimtąja kalba (kiekviena tautybė tam turėjo gauti lešų iš valstybės išdo, proporcingai gyventojų skaičiui)²⁴⁷.

LDP, suprasdama lietuvių-lenkų santykių aštrumą, Lietuvos lenkų iš kitų tautinių mažumų specialiai neišskyrė: manė, kad minėtos teisės pakankamai garantuoja jų tautinio identiteto išsaugojimą ir gali pašalinti lenkų-lietuvių priešstatos priežastis. Tik jie, t.y. lenkai, kaip ir kitos krašte gyvenančios tautos, "naudodamos lygiomis teisėmis, prisiimtų ir lygias su

²³⁶ Papaliniš [?], "Lietuvos autonomija", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 9.

²³⁷ Ibid., p. 9-11.

²³⁸ L.V-kas [K. Grinius], "Apie šalies neprigulmybę", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 101-105.

²³⁹ A.R-ka [A. Rimka], "Valstybė ir savavaldybė", *Lietuvos ūkininkas*, 1914, nr. 14/15, p. 124-125.

²⁴⁰ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 16.

²⁴¹ L.V-kas [K. Grinius], "Apie šalies neprigulmybę", p. 101.

²⁴² Ibid., p. 100-101.

²⁴³ M. [M. Sleževičius], "Didžiųjų valstybių politika ir pavergtųjų tautų klausimas", *Lietuvos žinios*, 1912 12 11(24), nr. 146.

²⁴⁴ Papaliniš [?], "Lietuvos autonomija", p. 8; Paširvintinis [?], "Dėl mūsų taktikos", *Varpas*, 1914, nr. 3, p. 114.

²⁴⁵ L.V-kas [K. Grinius], "Apie šalies neprigulmybę", p. 105.

²⁴⁶ L. Wasilewski, *Litwa i Białoruś*, Kraków, 1910, s. 90, 92, 96.

²⁴⁷ *Lietuvos demokratų partijos programa*, p. 14-15; Lietuvos partijos programa [1914 m.], MAB, f. 199-1, l. 17.

*lietuviams krašto priedermes*²⁴⁸. Pasak LDP ideologų, pilietinės visuomenės sukūrimas turėjo užkirsti kelią bet kokiai tautinei diskriminacijai²⁴⁹ ir laiduoti lietuvių politinės (pilietinės) tautos susiformavimą.

Kiti programų teiginiai. Iš jų minėtini švietimo ir socialinės apsaugos reikalai, kurie tradiciškai buvo aptariami visose to meto lietuvių politinių grupių programose. Jau ne kartą minėjome, kad LDP savo istorinės-sociologinės koncepcijos, kitų programinių nuostatų įgyvendinimą pirmiausia siejo su savimonės ugdymu, visuomenės perauklėjimu visuotiniu švietimu. Todėl programose buvo įrašyti privalomo nemokamo pradinio mokyimo, nemokamo mokslo valstybinėse mokyklose įvedimo, privačių mokyklų su laisvomis programomis kūrimo, Vilniaus universiteto atkūrimo projektai²⁵⁰.

Socialinei apsaugai garantuoti buvo numatytas socialinis draudimas valstybės lėšomis senatvės, invalidumo, ligos, nedarbo atveju bei nemokamas gydymas, vaistai neturtingiems darbininkams. Buvo pasisakoma už profesinių draugijų steigimo laisvę, 8 valandų darbo dieną, darbo užmokesčio minimumo įvedimą, lygų vyrų ir moterų darbo atlyginimą. Draudžiama dirbti vaikams, nėščiosioms, kūdikius maitinančioms ir nesveikoms moterims, naktinis darbas leidžiamas tik išimties tvarka. Fabrikuose buvo numatyta įsteigti darbininkų renkama ir nepriklausoma nuo administracijos ir policijos darbo inspekcija. Be to, buvo pasisakoma už progresyvinį pelno ir turto mokestį²⁵¹.

Pateikdama plačią demokratinę švietimo, socialinės apsaugos programą, LDP rūpinosi naujos visuomenės ugdymu, siekė užsitikrinti masių paramą, kad galėtų įgyvendinti savo politinius-socialinius tikslus.

3.3. TAUTINIAI-POLITINIAI LDP VEIKLOS ASPEKTAI

LDP požiūris į kitas lietuvių idėjinės-politines grupes. Priešstata ir bendradarbiavimas. Aptartą politinę-socialinę programą LDP pradėjo įgyvendinti organizuodama šviečiamąją-kultūrinę veiklą, leisdama periodinę spaudą, dalyvaudama rinkimuose į Rusijos Valstybės Dūmą bei per savo atstovų veiklą. Esame trumpai jau užsiminę, kas šiame darbe buvo sąjungininkai, bendrininkai ir kas priešininkai, politiniai konkurentai. Tačiau, norint turėti išsamų minėtos LDP veiklos vaizdą, būtina nors trumpai panagrinti, kur ir dėl ko sutapo ar nesutapo jos bei kitų lietuvių idėjinų-politinių grupių, partijų pozicijos, pažiūros.